

Галів У. Б.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

МОВНА КАРТИНА СВІТУ ОКСАНИ ПАХЛІОВСЬКОЇ: ЛІНГВО- ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

Анотація. У статті проаналізовано мовну картину світу О. Пахліовської крізь призму концептології. Звернено увагу на теоретичний аспект вивчення концепту у сучасній лінгвістиці. Здійснено спробу застосувати напрацювання українських мовознавців для аналізу концептів у публіцистичному дискурсі.

Розглянуто концепт як ментальне утворення, вияв мовно-мисленнєвої діяльності автора. Аргументовано, що лінгво- та соціокультурний простір О. Пахліовської репрезентований насамперед двома базовими концептами – УКРАЇНА і ЄВРОПА, які творять семантичне наповнення мегаконцепту СВІТ. Охарактеризовано ключові концепти книги «Ave, Europa!», УКРАЇНА і ЄВРОПА з погляду синтагматики та парадигматики. Простежено вияв екстралінгвальних чинників на формування мовної картини світу письменниці.

Зауважено, що концептуальна модель світу, запропонована авторкою (зокрема, це стосується концептів УКРАЇНА і ЄВРОПА), базується на прецедентних текстах українського поета Євгена Маланюка (образи України-бранки, України-заподанки тощо).

Виявлено основні образи-асоціації, які наповнюють концепти УКРАЇНА і ЄВРОПА, а саме: «руїна», «деструкція», «парадокс», «зневажений родич», «розмінна монета» (негативна семантика); «пам'ять», «культура», «правове суспільство», «цивілізований простір» тощо (позитивна семантика). З'ясовано, що важливим мовним засобом розширення змістового наповнення концепту є художнє означення. Підрядні словосполучення з атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями вирізняють ідіостиль авторки й акумулюють основну ідею книги «Ave, Europa!».

Доведено, що концепт недостатньо розглядати лише у річищі когнітивістики, адже це і прецедентний феномен, оскільки прочитується на рівні мотивації – прецедентних текстів, прецедентних знаків. Постаючи як етнічні архетипи, концепти виступають носіями генетичного коду нації, а отже, експлікуються у мовну картину світу автора.

Ключові слова: мовна картина світу, концептуальна картина світу, концепт, образ, базові концепти, парадигматичні та синтагматичні відношення, публіцистичний дискурс, прецедентний текст.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сьогодні в українському мовознавстві активно поширюється когнітивний підхід щодо вивчення мовної картини світу автора, поживається інтерес до універсальних образів та особливостей їх функціонування у художніх текстах. Дослідників цікавить як внутрішній світ конкретної особистості, так і загальнолюдський універсум, змодельований крізь призму етномовної реальності.

Оригінальність мовної картини світу постає на основі більш масштабного утворення – концептуальної картини світу, що є системою словесних знаків-концептів. Це, як зазначає Л. Лисиченко, – «багатомірне явище, у якому, як у кристалічній сітці, відбиваються й елементи світового універсуму, і зв'язки між цими елементами» [1, с. 13].

Як ментальні утворення, вияв мовно-мисленнєвої діяльності, концепти відтворюють дійсність у соціальній, національній чи територіальній своєрідності, є невід'ємним складником будь-якої національної літератури.

Попри те, що «концепт» має багато визначень, функціонує на межі кількох дисциплін, лінгвісти часто розглядають його як термінологічний корелят до слова «образ» [2, с. 4]. Інші ж трактують як ширшу категорію, вбачаючи у ньому словесно-семантичне узагальнення образу чи групи образів у межах певного твору [3], психоментальну систему координат [4], одиницю етнокультури [5; 6].

Сприйняття концептів як відкритої системи дає можливість висвітлити нові грані творчості того чи того автора, виявляє глибинні зв'язки з національним мовомисленням, формує глибше розуміння процесів творення МКС.

Різномасштабне вивчення і неоднозначне тлумачення концепту сучасними лінгвістами викликає щоразу новий інтерес до цього явища і зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепт як основний складник МКС активно досліджували Є. Бартмінський, Г. Вежицька, В. Жайворонок, І. Голубовська, О. Тищенко, О. Крупко та інші.

Концепти історичної пам'яті, національної ідентичності у публіцистичному дискурсі О. Пахліовської розглядали журналісти та літературознавці Л. Василик, О. Квасниця, Б. Завідняк, Ж. Безп'ятчук, Ю. Бродюк. Дослідники виокремлюють домінуючі концепти у публіцистичних статтях авторки, а саме: *Україна, Бог, Росія, Європа, душа, пам'ять, культура* тощо, з'ясовують їх ідейно-сміслові наповнення [7; 8; 9].

Концептосферу «національна ідентичність» з погляду лінгвістики активно досліджує Х. Петрів. Особливу увагу мовознавець звертає на концепти «Україна», «Європа», «Росія», простежує ядрові семи та периферію окресленої концептосфери, аналізує концепти-мінімуми, які формують концепт-максимум [10]. Однак наукові розвідки авторки зосереджені здебільшого на польовій структурі концепту, інші ж типологічні критерії залишаються поза увагою дослідниці.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – проаналізувати базові концепти публіцистичного дискурсу О. Пахліовської як ментальні одиниці.

Реалізація мети передбачає виконання таких завдань:

1) визначити компонентний склад концептів УКРАЇНА і ЄВРОПА;

2) проаналізувати базові концепти з погляду синтагматики та парадигматики;

3) простежити вплив екстралінгвальних факторів на формування МКС письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Когнітивний вимір публіцистичного дискурсу О. Пахльовської у мовознавстві почали досліджувати порівняно недавно. Глибоко інтелектуальна, лінгвофілософська, наскрізно символічна, її творчість потребує узагальненого осмислення – як мовної універсалиї і категорії культури.

Погоджуємося з думкою Х. Петрів, що «мовне втілення концепту повністю залежить від типу дискурсу та мовної особистості, рівня її інтелекту, освіченості та тематичних особливостей її текстів» [10, с. 86].

У МКС О. Пахльовської можна відчитати своєрідну світову модель не лише з погляду ratio, але й з погляду emotio, навіть більше – через досвід пізнання religio. Лінгво- та соціокультурний простір авторки репрезентований насамперед двома базовими концептами – УКРАЇНА і ЄВРОПА, що творять семантичне наповнення мегаконцепту СВІТ.

Такий концептуальний трикутник дає змогу проаналізувати ключові концепти в контексті синтагматики та парадигматики.

Проаналізувавши публіцистичні статті книги «Аве, Європа!», доходимо висновку, що концептуальна модель світу, запропонована авторкою (головно це стосується концептів УКРАЇНА і ЄВРОПА), базується на прецедентних текстах українського поета-вісниківця Євгена Маланюка (збірка «Невичерпальність»). Відсутність власної держави, споконвічне відчуття меншовартості, маргіальності – одні з небагатьох чинників, що дали змогу створити феноменально промовисті образи України-бранки, України-розпусниці, України-запроданки тощо [11].

У творчому доробку О. Пахльовської концепт УКРАЇНА постає як неоднорідна структура. Його цілісність простежуємо в динаміці – від негативно до позитивно маркованих образів. Причому посутнє місце у дискурсі авторки займає ідейна образність як «знак знака» [6, с. 277].

На парадигматичному рівні, що передбачає вільний вибір асоціацій, авторка насамперед фіксує Україну у свідомості читача завдяки образам «руїна», «деструкція», «парадокс».

Перший із них знаходить вербальне втілення в іменних словосполученнях «музейна екзотика», «руїна космодрому», «вигоріле поле» тощо. Наприклад: «якщо Україна не змінить ритму і координат власного культурного часу, то сьогодні, як ніколи, вона має ризик перетворитись на застиглу музейну екзотику – таку собі псевдохату з псевдорушниками» [12, с. 59] – тут «музейна екзотика» вдало корелює з лексемою «псевдохата»; «Старт з руїни космодрому важкий. Руїн багато. І все ж над ними – небо» [12, с. 60]; «А сама культура, власне культурний і літературний процес – це ж витоптане і вигоріле поле після нічного сатанинського шабашу» [12, с. 59].

Образ «деструкція» репрезентований словосполученнями «час навпаки», «аритмія культурного часу» тощо: «Перервність, аритмія культурного часу України це на тривалий час гарантована злочинним вилученням із неї таких творчих матеріалів, як, скажімо, література 20–30-х рр.» [12, с. 80].

Образ «парадокс» найвлучніше вербалізований синтаксемами-афоризмами: «чим ближче до столиці України, тим самої України дедалі меншає» [12, с. 78]; «Хтось будує Україну без України» [12, с. 125].

Серед інших авторських образів-асоціатів заслуговують уваги такі, як «Банана Ріпаблік», «колонія», «Великий Німій», «зневажений родич», «розмінна монета»: «Україна – знову – вкотре! – ризикує стати колонією. Незалежна, вільна, соборна... колонія» [12, с. 116]; «І Україна з Української Радянської стане цього разу новим варіантом Банана Ріпаблік. Де тубільці будуть розважати західних колонізаторів екзотичними танцями» [12, с. 116]; «Україна, віддавши Європі велетенську частину своєї людської енергії, впродовж віків була незримим протагоністом, «Великим Німим» європейської історії. Була замученим, зневаженим родичем, витисненим із власного дому...» [12, с. 18].

Соціокультурним цінностям авторка протиставляє матеріальні, осуджуючи тим самим духовне звиродніння нації: «Була золотою монетою, якою розплачувались у своїх нечистих торгах хижі імперії» [12, с. 18].

Геополітичний контекст зумовлює ще одне, негативно марковане прочитання концепту УКРАЇНА – через образи «провінція» та «неіснування»: «Наомість Україна платить високу ціну – ціну свого суверенітету, своєї культури, добробуту своїх громадян, – аби знову опинитися напіврозчавленою колонією Євразії. Це означає, що Польща системно й послідовно працює над тим, щоб БУТИ. А Україна системно й послідовно готує себе до політичного і культурного НЕІСНУВАННЯ» [12, с. 248]; «Одним словом, Україна в такому баченні – це не більше, як політична провінція неототалітарної Росії й інертний додаток до російської мафіозної економіки» [12, с. 256].

Позитивне наповнення концепту УКРАЇНА формують образи «пам'ять», «європейська країна», «культура» та ін., які підкреслюють авторське бачення держави не лише як географічної території, а інтелектуального простору: «чому ми – древня столиця великої культури – й нині лякаємо світ залізним ярмом – аркою Дружби народів...» [12, с. 33]; «Ми – європейська країна і нація» [12, с. 33]; «Культура – посланець душі України та її інтелекту, її людська і творча суть. Лише культура може відстояти національну ідентичність нашої Батьківщини» [12, с. 117].

Цілісність концепту УКРАЇНА підтверджують парадигматичні зв'язки, побудовані на антонімічних відношеннях. Одним із таких яскравих концептів-привативів [13] є «Росія», «Імперія», що постають як антиподи України: «Однак найперше слід було би з'ясувати питання, чи сама амбасада хоча б якоюсь мірою здає собі справу з того, що Росія – не Україна, і навпаки» [12, с. 125]; «І справді – унікальний випадок в історії країни, яка не мислить свого існування за межами Імперіуму» [12, с. 146].

Когнітивне наповнення концепту УКРАЇНА спостерігаємо і на рівні синтагматики. Це, як правило, іменні словосполучення з позитивною і негативною оцінкою, що містять:

а) якісну характеристику: Україна – материкова, діаспорна, відроджена, автентична, європейська, багатовекторна («Результат той, що Україна материкова і Україна діаспорна взялися з ентузіазмом за розбудову «відродженої України» [12, с. 200]; «Теза «багатовекторної України», однак, не лише голослівне гасло» [12, с. 206];

б) філософсько-екзистенційну оцінку: Україна – філософська, модерна, геокультурна, ідеологічна, концепційна,

структурно-інституційна, стратегічна («Україна філософська, Україна модерна, Україна експерименту й зрілої самосвідомості – ось реальність, комунікабельна й цікава світові») [12, с. 129].

Прикметник *український* теж вступає у синтагматичні зв'язки з іменниками *церква, література, культура*, які є прямими вербалізаторами досліджуваного концепту, розширює його змістовий потенціал: «Об'єктом численних аберацій є й українська церква, знову ж таки в першу чергу через сумнозвісні ідеологічні фактори» [12, с. 107]; «В такий спосіб до української літератури застосовується метод вівісекції» [12, с. 103]; «Але для дослідження цього феномену необхідне знання тих шарів української культури (зокрема й XIX та XX століть), для яких західноєвропейська славістика практично не має фактографічної бази...» [12, с. 103].

Концепт ЄВРОПА у публіцистичному дискурсі О. Пахльовської постає у світових діоптріях. Тому на парадигматичному рівні насамперед асоціюється з «цивілізованим простором», «правовим суспільством», «геополітичним простором», «великою європейською сім'єю»: «Європа народилася з концепції Іншого. Зі священної ідеї однакової гідності й однакових прав людей. Так почався шлях до правового суспільства» [12, с. 196]; «Ці дві події кардинально змінили координати геополітичного простору Європи» [12, с. 157]; «на Заході, а вже тепер і на Сході – спільні корені великої європейської сім'ї» [12, с. 18].

Згаданий концепт вступає і в антонімічні відношення, утворюючи градуальну опозицію. Так, контрарними антонімами є *Європа – Євразія* як цілком протилежні соціокультурні світи. Проміжні образи – *Україна, Росія, Білорусь*. Порівняймо: «Європа народилася з концепції Іншого» [12, с. 196] і «Або ж концепція ЄВРАЗІЇ: довжелезну має бороду. Чи відомо ширшому загалу, що це була концепція російської – емігрантської, але пробільшовицької (а часом і пронацистської) – інтелігенції ще 20-х років XX століття» [12, с. 268]; «У цьому сенсі Україна виглядає різким контрастом на тлі Росії та Білорусі, пише часопис, в яких відбувся остаточний демонтаж демократичних інституцій» [12, с. 329].

Синтагматичні відношення простежуємо на рівні:

а) підрядних словосполучень (іменник + прикметник) на взірці «фінансова Європа», «етична Європа», «нова Європа», «демократична Європа» «сучасна Європа» та ін.: «Нині демократична Європа дорікає Австрії за те, що Австрія не проаналізувала своє минуле...» [12, с. 196]; «Народжується фінансова Європа, але Європа етична, що постала на катарсисі Другої світової, вмирає» [12, с. 197];

б) підрядних словосполучень (іменник+іменник): «міф Європи», «локомотив Європи», «вимір Європи», «Європа фресок», «Європа ікон»: «Міф Європи будується значною мірою на міфі Мітелейора» [12, с. 191]; «І видно: економіка Німеччини – локомотив Європи» [12, с. 476]; «І так само Західна й Центральна Україна ще не існує повноцінно в цивілізаційному вимірі Європи» [12, с. 361]; «І все це поставить непроникний мур між Європою фресок та Європою ікон» [12, с. 134];

в) підрядних словосполучень (іменник+прийменник+іменник): «інтеграція в Європу»: «Щодо пострежимних країн, то їхня інтеграція в Європу означатиме добробут лише на наступних етапах розвитку» [12, с. 186];

г) сурядних словосполучень з єднальними відношеннями: «Європа і світ» («Така мова стане, нарешті, основним кому-

нікативним механізмом автентичної зустрічі України з Європою і світом» [12, с. 187].

Ідіостиль авторки вирізняють підрядні словосполучення з атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями, які акумулюють основну ідею книги «Ave, Europa!»: «європейська природа», «європейська галактика», «європейська політика», «Європейська Співдружність», «європейський простір» та ін.: «Консолідуваючою ідеєю для українського суспільства має стати його вроджена європейська природа, культурний синтез його багато столітньої європейської традиції...» [12, с. 187]; «Але все ж європейський простір має єдиний фундамент, який дозволяє Європі відчувати свою геокультурну єдність» [12, с. 177].

Висновки та перспективи наступних досліджень. Результати проведеного дослідження дають змогу зробити висновок про те, що концепт можна розглядати у контексті і мовної, і концептуальної картини світу. Але все ж, як свідчить аналізований публіцистичний дискурс, це мовне явище є ментальним утворенням. На прикладі книги «Ave, Europa!» ми пересвідчилися, що концепт недостатньо розглядати лише у річищі когнітивістики. Це ще й прецедентний феномен, оскільки прочитується на рівні мотивації – прецедентних текстів, прецедентних знаків.

Визначення компонентів концептів з погляду синтагматичних та парадигматичних відношень вважаємо доречним, оскільки у цьому вбачаємо можливість для створення підґрунтя щодо укладання індивідуально-авторського ідеографічного словника письменниці.

Література:

- Лисиченко Л.А. Багатозначність у лексико-семантичній системі: структурний, семантичний, когнітивний аспекти. Харків: Видавнича група «Основа», 2008. 272 с.
- Степанов Ю.С. «Интертекст», «интернет», «интерсубъект». (К основами сравнительной концептологии). *Изв. РАН. сер.: Лит и яз.* М.: Наука, 2001. № 1. С. 3–11.
- Калинюк Т.В. Вербалізація концепту «liebe/любов» засобами німецької фразеології. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.* Філологічні науки. 2015. Випуск 40. С. 106–110.
- Каложна Ю. Витоки формування уявлення про концепт у філософії Людвіга Вітгенштейна. *Forum Filologiczne Ateneum* 1(8)2020. С. 395–415.
- Жайворонко В. Українська етнолінгвістика: нариси: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.]. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
- Івашенко В.Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 328 с.
- Бродюк Ю. Концепція національної ідентичності в публіцистиці Оксани Пахльовської (на матеріалі книги «Ave, Europa!»). *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія».* Випуск 24, 2016. С. 13–20.
- Василик Л. Сучасна світоглядна публіцистика літературно-художніх видань в контексті історії української журналістики: концептосфера національної ідентичності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук із соціальних комунікацій: спец. 27.00.04 «Теорія та історія журналістики». К., 2010. 39 с.
- Квасниця О. Філософсько-антропологічні моделі в публіцистиці Оксани Пахльовської. *Вісник Львівського університету. Сер. Журналістика.* 20. 01. 2011. Вип. 34. Ч. 2. С. 130–135.
- Петрів Х. Семантичні виміри ідеї національної ідентичності у публіцистиці 90-х років XX століття. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 19. Т.2, 2018. С. 85–90.

11. Маланюк Є. Невичерпальність: Поезії, статті / Упоряд., передм. Та прим. Л. В. Куценка. 2-ге вид. К.: Веселка, 2001. 318 с.
12. Пахльовська О. Ave, Europa!: ст., доп., публіц. (1989 – 2008). К.: ПУЛЬСАРИ, 2008. 656 с.: іл.
13. Пименова М.В. Коды культуры и проблема классификации концептов. *Язык. Текст. Дискурс : Научный альманах Ставропольского отделения РАЛК*. Выпуск 5 / [под. ред. проф. Г.Н. Манаенко]. Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2007. С. 79–86.
14. Голубовська І.О., Корольов І.Р. Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: курс лекцій. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. 223 с.
15. Колесник Д.М. Концептуальний простір авторської метафори у творі А. Мердок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 1996. 20 с.
16. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 12–22.

Haliv U. The linguistic picture of Oxana Pachlovska's world, linguo and socio-cultural space

Summary. The linguistic picture of O. P's world is analyzed through the prism of conceptology. Attention is paid to the theoretical aspect of studying the concept in modern linguistics. An attempt is made to apply the work of Ukrainian linguists to the analysis of concepts in journalistic discourse.

The concept as a mental education, a manifestation of linguistic and mental activity of the author is considered. It is argued that the linguistic and socio-cultural space of O. Pachlovska is represented primarily by two basic concepts – UKRAINE and EUROPE, which create the semantic

content of the megaconcept WORLD. The basic concepts of the book «Ave, Europa!» UKRAINE and EUROPE from the point of view of syntagmatics and paradigmatics are characterized. The manifestation of extralingual factors on the formation of the linguistic picture of the writer's world is traced.

It is noticed that the conceptual model of the world proposed by the author (in particular, it concerns the concepts of UKRAINE and EUROPE) is based on the precedent texts of the Ukrainian poet Yevhen Malanyuk (images of Ukraine-prisoner, Ukraine-traitress, etc.).

The main images-associates that fill the concepts of UKRAINE and EUROPE are identified, namely: «ruin», «destruction», «paradox», «despised relative», «change coin» (negative semantics); «memory», «culture», «legal society», «civilized space», etc. (positive semantics). It was found that an important linguistic means of expanding the content of the concept is the artistic definition. Contracted phrases with attributive semantic-syntactic relations distinguish the author's idiosyncrasy and accumulate the main idea of the book «Ave, Europa!».

It is proved that the concept is not enough to consider only in the stream of cognitivism, because it is a precedent phenomenon, because it is read at the level of motivation – precedent texts, precedent signs. Appearing as ethnic archetypes, concepts act as carriers of the genetic code of the nation, and therefore, are explicated in the linguistic picture of the author's world.

Key words: linguistic picture of the world, conceptual picture of the world, concept, image, basic concepts, paradigmatic and syntagmatic view, journalistic discourse, precedent text.